

Lutherin reformaatio ja kieli

Mikko Kauko, Miika Norro, Kirsi-Maria Nummila, Tanja Toropainen & Tuomo Fonsén (toim.): *Languages in the Lutheran Reformation. Textual networks and the spread of ideas*. Studies in Language Companion Series 209. Amsterdam University Press 2019. 307 s. ISBN 978-94-6298-155-3.

Lutherin reformaation viidessadas merkivuosi 2017 innoitti lukuisia akateemisia tapahtumia ja seminaareja. *Languages in the Lutheran Reformation* -artikkelikokoelma on Turun keskiajan ja uuden ajan alun tutkimuksen keskuksen (TUCEMEMS) järjestämän samannimisen konferenssin lopputuote. Teos sisältää johdannon sekä kaksitoista muun muassa kirjakielten historian ja kielikontaktien tutkimuksen kautta historialliseen kielentutkimukseen kiinnittyvää artikkelia ja kymmenen näihin liittyvää mustavalkovalokuvaa.

Teos on jaettu neljään osaan. Ensimmäinen osa kokooa kolme artikkelia, jotka käsittelevät Martti Lutherin vaikutusta viron ja puolan mutta myös englannin kirjakielten ja kirjallisten traditioiden kehitykseen sekä hänen ajatusensa vastaanottoa. Toisen osan huomio on ruotsin- ja tšekinkielisissä raamatunkäännöksissä. Kolmas osa tarkastelee katolisten tekstien käyttöä reformaation jälkeen skandinaavisella, saksalaisella ja suomalaisella kielialueella. Neljännen, pisimmän osan näkökulmana on löyhästi kielikontaktien tutkimus, ja siinä tarkastelussa ovat Agricolan kieli sekä hollanti, liettua ja latvia kohdekielinä.

Ennen artikkeleiden tarkempaa esittelyä vielä terminologinen huomio: Noudatan tässä arviossa tieteellisissä yhteyksissä yleistynyttä tapaa käyttää termiä *reformaatio* yleiskielisemmän *uskonpuhdistus*-nimityksen sijaan. Suosittelen tästä huo-

limatta tutustumaan Mielikäisen (2014) termien historiaa ja käyttöä luotaavaan katsaukseen, jossa nykyistä käytäntöä kohtaan esitetään kritiikkiä.

Vaikutteiden arviointia ja periodisaatiota

Teoksen artikkelit esittelee Kirsi-Maria Nummilan mainio johdatus Itämeren alueen historiallis-kulttuuriseen kontekstiin sekä reformaation ja Lutherin merkitykseen yhteiskunnan, kulttuurin ja kielien näkökulmasta. Nummila muistuttaa, että Luther ei ollut ensimmäinen reformaattori eikä edes ensimmäinen Raamatun kansankielelle kääntänyt. Poikkeuksellisen Lutherista tekee häneen henkilöitynyt reformaatio, joka mullistaessaan vallinneen yhteiskuntajärjestyksen levitti laajalle Lutherin Raamattua ja muita kirjoituksia mutta myös niiden syntyyn vaikuttaneita kieli-ideologioita.

Ensimmäisen osan avaa John L. Floodin Raamatun englannintaja Tyndalea käsittelevä teksti. Flood kuten muutama muukin artikkelikokoelman kirjoittajista nimeää kirjoituksensa tekstilajin esseeksi. Floodin keskeinen pyrkimys on osoittaa Lutherin merkitys Tyndalen työssä kiinnittämällä huomiota muun muassa Lutherin käännösratkaisuiden kopiointiin. Flood hyödyntää esseiden vapaampaa muotoa, ja tekstin avaa kiintoisa prologi, joka käsittelee Lutherin ja Henri VIII:n, Englannin reformaation alullepanijan, välistä kiistaa.

Ensimmäisen osan toinen ja toisen osan ensimmäinen teksti käsittelevät kieliä, joiden kirjallisten traditioiden kehitys on suoraan kytköksissä reformaatioon. Molemmat artikkelit ottavat lähtökohdakseen kirjakielen periodisaation: Kristiina Rossin artikkeli asettaa kiin-

nostavasti varhaisen kirjaviron kehityksen reformaation kielellisten aatteiden kontekstiin, ja Jonatan Pettersson puolestaan arvioi muinais- ja varhaisuusuotsin rajapyykkinä käytetyn vuoden 1526 Uuden testamentin kielellistä merkitystä. Pettersson osoittaa uskottavasti todellisen muutoksen asteittaisuuden, mutta puhutun kielen muutoksesta ammentavan analogian kehittäminen jää raakilemaiseksi.

Niin ikään hedelmällisesti pariaksi asettuvat reformaatiota tšekki ja puolan osalta tarkastelevat artikkelit (Robert Dittman ja Izabela Winiarska-Górska), joskaan näitä ei teoksessa ole sijoitettu rinnakkain. Verrattuna viroon ja ruotsiin Lutherin reformaation merkitys on tšekki ja puolan kielen kehitykselle paljon moniselitteisempi, joskin eri syistä. Dittmanin artikkeli pyrkii erottelemaan luterilaisuuden vaikutusta kirjatšekkiin. Tehtävän tekee haastavaksi se, että kansankieleen pohjautuva vakiintunut kirjallinen traditio oli muotoutunut jo yli vuosisata ennen Lutherin reformaatiota böömiläisen reformaation aikana, ja tuon liikkeen johtohahmo Jan Hus oli Lutherin tavoin myös kielen uudistaja. Winiarska-Górskan puolaa käsittelevä artikkeli on taas haasteen edessä sikäli, että protestantismin merkitys kirkkokuntana ei koskaan kasvanut merkittäväksi Puolassa. Winiarska-Górska kuvaa perinpohjaisesti ja kiinnostavasti luterilaisen Stanisław Murzynowskin vuoden 1551 evankeliumikäännöksen vastaanottoa, mutta samalla syntyy – ehkä tahattomasti – vaikutelma, että kyseessä oli vain luterilaisuuden sisäinen keskustelu. Mainitsematta jää, että muun muassa nykypuolan ortografia nojaa pääpiirteissään Murzynowskin käännöseen. Esiteltyjen ilmiöiden merkitystä ei arvioida artikkelissa kirjakielen kehityksen osalta, ja huomiotta jää myös Lutherin reformaatiota edeltänyt merkittävä tšekkiläisen protestantismin vaikutus kirjakielen kehitykseen.

Tekstitraditiot uuden kynnyksellä

Moni artikkelikokoelman teksti tarkastelee katolisten tekstitradiitioiden muutosta reformaation jälkeen. Elise Kleivane ja Svanhildur Óskarsdóttir tarkastelevat lapsuusevankeliumien eli apokryfisten Mariasta ja Jeesus-lapsesta kertovien kristillisten tekstien roolia skandinaavisessa kirjahistoriassa. Kirjoittajat osoittavat, että monet katoliseen traditioon kiinnittyvät tekstitradiitiot jatkuivat ja voivat hyvin myös reformaation jälkeen. Samoin osoittaa Tanja Toropainen Te Deum laudamus -hymnin vanhan kirjasuomen käännöksiä tarkastelevassa artikkelissaan. Toropainen otaksuu lisäksi Agricolan rukouskirjan Te Deum -käännöksen itäisten murrepiirteiden viittaavan Viipuriin tekstin syntypaikkana, mikä vahvistaa ajatusta kaupungista reformaation välittäjänä.

Sebastian Seyferthin artikkeli käsittelee niin ikään jo katolisessa traditiossa tunnettua tekstilajia, summaariota eli Raamatun tekstien tiivistelmiä. Seyferth esittää uskottavan hypoteesin: katoliselle traditiolle tyypillistä raamatun tekstien selittämistä luulisi olevan vähemmän luterilaisissa summaarioissa, tuleehan raamatun käännökseen itsessään kyetä välittämään Jumalan sana. Seyferth osoittaa, että vaikka varhaisissa luterilaisissa summaarioissa on paljon eksegeettistä, selittävää tekstiä, latinankielisistä summaarioista poiketen kyse ei ole niinkään älyllisestä teologisesta kilvoittelusta kuin pelastuksen sanoman välittämisestä maallikoille.

Seyferthin analyysin keskiössä on Lutherin työtoveri Johannes Bugenhagen, jonka kirjallinen toiminta muistuttaa toisesta suuresta reformaation aikaan limityvistä muutoksesta, alasaksan syrjäytymisestä Itämeren rannikoiden lingua francana. Tämän väistyvän valtakielen vaikutusta Agricolan tuotannossa jäljittää puolestaan Mikko Bentlinin artikkeli, joka on sijoitettu artikkelikokoelman vii-

meiseen osaan. Artikkelin lähtöoletuksena on, että alasaksaksi runsaasti kirjoittaneen Bugenhagenin oppilaana niin ikään saksilaisessa Wittenbergissä Agricolan on täytynyt altistua kielimuodolle runsaasti. Bentlin esittää, että Agricolan käännöksissä alasaksan vaikutus näkyy tästä huolimatta varsin vähän, koska tämä osasi jo aavistella sen väistymistä yläsaksan tieltä, jolla jo tuolloin julkaistiin omaperäisimmät uudet teokset.

Siirtovaikutusta ja kääntämisen ideologioita ja strategioita

Kirjan kolme viimeistä artikkelia tarkastelevat kukin kielikontaktin jälkiä myöhemmissä kirjallisissa traditioissa. Merlijn de Smitin artikkeli nostaa tarkastelun keskiöön – Seyferthin tekstin tavoin – katolisen ja luterilaisen tradition erilaiset kieli-ideologiat. De Smitin hypoteesina on, että käännettäessä eläinten nimityksiä hollantiin kieli-ideologiset erot näkyisivät käytetyissä käännösstrategioissa. De Smitin esittämät havainnot vahvistavat tämän oletuksen osittain: esimerkiksi kotouttamista on havaittavissa jonkin verran enemmän luterilaisissa käännöksissä, joiden tulee toimia itsenäisempinä ja itse itsensä selittävinä teksteinä. Artikkelit muistuttaa myös siitä, että raamatullisten eläinnimitysten kääntämisen tutkimus on aika hauskaa.

Dainora Pociūtėn artikkeli puolestaan luotaa lääketieteen kielen kehitystä vanhimmissa liettuankielisissä luterilaisissa teksteissä. Pociūtėn mukaan luterilaisia tekstejä laadittaessa tehtiin runsaasti termityötä, ja onkin perusteltua väittää, että luterilaiset tekstit loivat perustan lääketieteen kielelle. Pēteris Vanags taas kuvaa saksan vaikutusta latvian kirjakielen kehityksessä. Kirjoittajat käänsivät latviaan useimmiten saksasta, jota he puhuivat myös äidinkielenään latvian sijaan. Vanags kuvaakin varhaisten kristillisten tekstien hurjaa saksalaista interfe-

renssiä latvialaisella sananlaskulla: ”Jumalan sana on varmasti pyhä, mutta vain piru ottaa siitä selvän.”

Hieno artikkelikokoelma reformaation vaikutuksesta kieleen

Lutherin reformaation kielellinen merkitys on valtava, ja tämä artikkelikokoelma pureutuu aihepiiriin monipuolisesti historialliseen kielen tutkimuksen näkökulmasta. Kieleen ja reformaatioon on olemassa lukemattomia hedelmällisiä tulokulmia, ja teosta onkin kiinnostava lukea rinnan muun muassa Sinnemäen ja Saarikiven (2019) artikkelin kanssa, jossa kirjoittajat jatkavat reformaation perinnön kartoittamista suomalaisessa kielellisessä kulttuurissa tässä teoksessa käsiteltyjen vuosisatojen jälkeenkin.

Languages in the Lutheran Reformation -teoksen fokuksessa on Itämeren alue, mutta reformaation kielelliset mainingit Pohjanmeren ympäräsalueilla saavat myös merkittävän roolin. Etelämmäskin olisi voinut kurottaa: Nuorluoto (2002: 91) esittää, että ilman reformaation liikkeelle sysäämää kansankielistä kirjallista traditiota nykyisin katolisessa Sloveniassa slovenia ei olisi ollut itsestäänselvä kirjakielen perusta, sillä 1800-luvun sivistyneistö puhui pääsääntöisesti saksaa ja italiaa. Yllättäen Lutherin virsien käännökset edustavat myös idän kirkon vaikutuspiirissä puhutun bulgarian yhtä varhaisinta, joskin eristäytynyttä kansankielistä kirjallista traditiota, Csergedin rukouksiksi kutsuttuja Transylvaniassa laadittuja käsikirjoituksia (ks. esim. Wahlström 2015).

Kaiken kaikkiaan *Languages in the Lutheran Reformation* sisältää kuitenkin todella monipuolisen kattauksen artikkeleita. Se, että tarkastelua on jouduttu rajaamaan, kertookin oikeastaan käsillä olevan aihepiirin suuresta merkityksestä myös nykyisen luterilaisen ja protestanttisen kulttuuripiirin ulkopuolella, ja myös

tämä näkökulma tulee kyllä esille teoksessa. Taitavasta toimitustyöstä kertoo se, että suuressa osassa artikkeleita on erittäin hyvin tutkimusaiheiden konteksteja avaava johdanto, ja artikkelikokoelma-luonteestaan huolimatta teos saa näin poikkeuksellisesti myös käsikirjamaisia piirteitä.

MAX WAHLSTRÖM
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja työskentelee eteläslaavilaisten kielten yliopistonlehtorina Helsingin yliopistossa.

Lähteet

- MIELIKÄINEN, AILA 2014: Uskon-puhdistus ja reformaatio. – *Kielikello* 2/2014. <https://www.kielikello.fi/-/uskonpuhdistus-ja-reformaatio>.
- NUORLUOTO, JUSSI 2022: *Slaavien kirjalliset traditiot ja kirjakeilet. Aatehistoriallisia taustoja, kielellisiä valintoja, identiteet-tien kehityksiä* (2. uudistettu painos). *Slavica Helsingensia Supplementa* 6. Helsinki: Helsingin yliopisto. <https://doi.org/10.21885/9789515171306>.
- SINNEMÄKI, KAIUS – SAARIKIVI, JANNE 2019: Sacred language. Reformation, nationalism, and linguistic culture. – Kaius Sinnemäki, Anneli Portman, Jouni Tilli & Robert H. Nelson (toim.), *On the legacy of Lutheranism in Finland. Societal perspectives* s. 39–68. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/sfh.25>.
- WAHLSTRÖM, MAX 2015: The elusive beginnings of the Balkan Slavic case loss: two myths. – Maksim Makarcev, Irina Sedakova & Tat'jana Civ'jan (toim.), *Balkanskije čtenija 13. Balkanskij tezaurus: načalo* s. 112–114. Moskova: Institut slavjanovedenija RAN. https://inslav.ru/sites/default/files/editions/2015_balk_čtenija_13.pdf.

Kertomuksen keinoista ja konteksteista

Mikko T. Virtanen, Pirjo Hiidenmaa & Jyrki Nummi (toim.): *Kertomuksen keinoin. Tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa*. Helsinki: Gaudeamus 2020. 362 s. ISBN 978-952-345-074-5.

Kertomus on käsite, joka on lähtöisin kirjallisuudentutkimuksesta. Kertomuksen tutkimuksen juuret ovat itse käsitteen tapaan kirjallisuustieteestä ponnistavassa narratologiassa, mutta kertomuksen tutkimusta on merkittävästi kehitetty myös sosiolingvistiikan alalla (Hatavara 2013: 164). Viimeistään 1990-luvulta eteenpäin kertomuksentutkimus on laajenta-

nut tutkimuskohdettaan kaunokirjallisuudesta esimerkiksi haastatteluaineistoihin, potilas- ja oikeussalikertomuksiin sekä lukuisiin muihin arkielämän teksteihin. Myös kertomuksen käsitteen käyttö on sittemmin levittäytynyt ensin muihin ihmistieteisiin ja viimeisimpänä markkinoinnin ja journalismin kieleen ja käytänteisiin. Kuten yksi *Kertomuksen keinoin*-teoksen toimittajista Mikko T. Virtanen jo johdannon avaussanoissa (s. 7) toteaa: ”Kertomusten läsnäoloa 2000-luvun julkisessa viestinnässä voi liioittelematta luonnehtia läpitunkevaksi – elämme kertomusten keskellä.”